

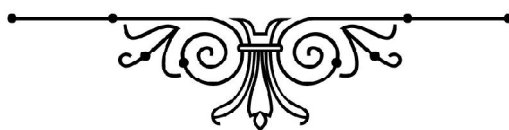
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Торжівські історичні витанки

ВИПУСК 11

Черкаси 2017

Засновники – Інститут історії України НАН України, Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ 16453-4925Р від 02.02.2010 р.

*Рекомендовано до друку Вченою радою Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького (протокол № 2 від 17 жовтня 2017 р.)*

Постановою Президії Вищої атестаційної комісії України від 22.12.2010 р. № 1-05/8 видання
внесено до Переліку фахових видань з історичних наук (Бюлетень ВАК України. – 2011. – № 2)

Редакційна колегія:

- Головний редактор:** д.і.н., проф., академік НАН України *В. А. Смолій*,
- Заступники гол. редактора:** д.і.н., проф. *С. В. Корновенко*, д.і.н., проф. *А. Г. Морозов*
- Відповідальний секретар:** к.і.н., доц. *К. В. Івангородський*
- Члени редакційної колегії:** д.і.н., проф. *О. І. Гуржій*, д.і.н., проф. *О. В. Добржанський*,
д.і.н., проф. *Н. І. Земзюліна*, к.і.н., доц. *А. П. Іржавська*,
д.і.н., проф. *В. П. Капелюшний*, д.і.н., проф. *Г. Т. Капустян*,
д.і.н., проф. *Д. В. Карєв* (м. Гродно, Білорусь), д.і.н., проф. *С. В. Кульчицький*,
д.і.н., проф. *В. В. Масненко*, д.і.н., проф. *В. І. Меньковський* (м. Мінськ, Білорусь),
к.і.н., проф. *В. М. Мельниченко*, д.і.н., проф. *О. А. Мельничук*,
д.і.н., проф. *О. Г. Перехрест*, д.і.н., проф., член-кор. НАНУ *О. П. Реснт*,
д-р габілітований, проф. Інституту історії Жешувського
університету (м. Жешув, Польща) *Павел Серджента*,
д-р габілітований, проф. Інституту історії Люблінського університету
ім. Марії Кюрі-Склодовської (м. Люблін, Польща) *Анджеј Стемпнік*,
д.і.н., доц. *Л. І. Синявська*, д.і.н., проф. *О. А. Тригуб*,
д.і.н., проф. *І. А. Фареній*, д.і.н., проф. *А. Ю. Чабан*,
д.е.н., проф. *О. В. Черевко*, д-р філософії, доц. Університету Матея Бела
(м. Банська Бистриця, Словаччина) *Міхал Шмігель*
- Рецензенти:** д.і.н., проф. *М. І. Бушин*, (Черкаський держаний технологічний університет);
д.і.н., проф. *П. С. Коріненко* (Тернопольський національний педагогічний
університет ім. В. Гнатюка); д.і.н., проф. *В. В. Тельвак* (Дрогобицький
державний педагогічний університет ім. І. Франка)

Адреса редакційної колегії: бульв. Шевченка, 81, к. 520, Черкаси, 18031, Черкаський національний
університет ім. Б. Хмельницького, каф. історії України; **тел.** (0472) 37-55-57; **e-mail:** guchi5@ukr.net;
web-сайт видання (publication web-site address (URL)): <http://hhr-ejournal.cdu.edu.ua>

Г–95 **Гуржіївські історичні читання** : Зб. наук. пр. / ред. кол. : В. А. Смолій, С. В. Корновенко,
А. Г. Морозов [та ін.] / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України, Черкаський нац. ун-т
ім. Б. Хмельницького. – **Черкаси** : Вид. Чабаненко Ю. А., **2017**. – **Вип. 11**. – 164 с.

Гуржіївські історичні читання – збірник наукових праць, присвячених члену-кореспонденту АН УРСР
І. О. Гуржію. Містить статті про життєвий і творчий шлях відомого українського вченого, а також праці, що не були
опубліковані за його життя. Видання продовжує традицію публікації наукових матеріалів учених, викладачів і працівників
провідних навчально-наукових установ з найбільш актуальних питань історичного розвитку України та інших європейських
країн. Збірник дає можливість ознайомитися із новими здобутками у царині історіографії, джерелознавства, методології
історії, етносоціального, демографічного, культурного та духовного розвитку на різних історичних етапах як на українських
землях, так і поза їхніми межами.

Видання буде корисним не лише для вчених-істориків, але й для широкого кола фахівців гуманітарного про-
філю, викладачів, аспірантів, студентів і всіх, хто цікавиться проблемами української та всесвітньої історії.

ЗМІСТ

Життя та наукова спадщина Івана Олександровича Гуржія

Гуржій О.І. Іван Гуржій: побутові нотатки-спогади про оточення вченого 5

Історіографія

<i>Степанчук Ю.С.</i> «Історіографічні студії» як нова форма сучасного наукового дискурсу	13
<i>Ломако Л. І.</i> Сучасний історіографічний огляд досліджень університетської педагогічної освіти в Україні XIX – початку XX ст.	16
<i>Івангородський К.В.</i> Проблема локалізації прабатьківщини слов'ян у сучасній білоруській історіографії	21

Антропологічний вимір історії

<i>Ступак Ф.Я.</i> Історичні витоки феномену благодійності	29
<i>Василенко В.М.</i> Матеріальне становище професорської корпорації Університету Св. Володимира в 1834–1884 рр.	35
<i>Драч О.О.</i> «Особисте життя не розніжило її»: О. Я. Єфименко (1848–1918) – учена трудівниця	38
<i>Волошенко В.О.</i> Книжкові склади у просвіті селян: суспільні очікування та практики у Наддніпрянській Україні на зламі XIX–XX ст.	47
<i>Лабур О.В.</i> Цільова заданість історичних джерел більшовицького «розкріпачення жінок» в Україні (1925–1930 рр.)	56
<i>Тупчієнко-Кадирова Л.Г.</i> Юлій Мейтус: штрихи до національного портрету	62

Україна в умовах трансформацій модерної доби

<i>Дідик С.С.</i> Шляхи сполучення, броди та переправи як невід'ємна складова системи комунікацій Новослобідського козацького полку (1753–1764 рр.)	67
<i>Слюсаренко В.В.</i> Загострення геополітичної ситуації в Україні на початку 60-х рр. XVII ст.	72
<i>Мельников Е.О.</i> Здійснення маневрів у Київському військовому окрузі другої половини XIX ст.	76
<i>Левицький В.О.</i> Капіталізація легкої промисловості в українських губерніях Російської імперії (друга половина XIX – початок XX ст.)	83
<i>Стоколоса Т.А.</i> Інфраструктура та продуктивність борошномельної промисловості Подільської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст.	89

Originality. Broadly chronological within the complex analysis works history researchers of university teacher education in the Ukrainian lands XIX - early XX century; singled out key themes that were the focus of scientists. By historiographical analysis involved in scientific work of the last generation that have not yet been the subject of special study.

Conclusion. Analysis of modern historiography of this problem shows that the authors of generalized and regional collective and individually introduced to actively research the problem. Increased attention to rethinking the authors explain the importance of teacher education in contemporary society, research and the search for effective ways and methods of reform. Positively evaluating the works of contemporary Ukrainian scholars note that outside of their attention there are still many unclear issues that require deeper study. Prospects study of the problem associate with the expansion of range of publications, research periodicals.

Key words: teacher education, university education, modern historiography, research, author.

Одержано редакцією 10.06.2017
Прийнято до публікації 5.10.2017

УДК 930.1(=16)

К. В. Івангородський

ПРОБЛЕМА ЛОКАЛІЗАЦІЇ ПРАБАТЬКІВЩИНИ СЛОВ'ЯН У СУЧАСНІЙ БІЛОРУСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Проаналізовано розвиток сучасної білоруської історіографії у царині первісного етапу етногенезу слов'ян. Зокрема розглядаються способи та методи, якими оперують сучасні білоруські дослідники у вирішенні проблеми локалізації так званої прабатьківщини слов'ян. Встановлено, що це питання є предметом наукового пошуку незначної кількості фахівців, більшість із яких опираються на стару методологію і не залучають новітніх теоретичних підходів, заради переосмислення означеної проблематики.

Ключові слова: сучасна білоруська історіографія, індоєвропейці, прабатьківщина, слов'яни, етногенез.

Постановка проблеми. Усі дослідники слов'янства в усі часи чудово розуміли: вирішення проблеми етногенезу цієї спільноти (хоча сьогодні «слов'яни» видаються більше науковим конструктом, аніж реальною спільністю), в першу чергу, залежить від встановлення місця їхнього формування/народження – так званої, «прабатьківщини». Однак дотепер не існує більш-менш єдиного прийнятного погляду на таку локалізацію, а отже, дискусії та «пошуки» тривають. Не оминають проблеми й білоруські фахівці, для яких цей дискурс пропонує не тільки загальноісторичний пошук істини, але й покликаний прояснити «слов'янську ідентичність» нинішніх білорусів.

Сучасна білоруська історіографія переживає надзвичайно складні часи, пов'язані із новою заідеологізованістю внутрішнього суспільного простору, котра багато в чому спирається на «радянський досвід» у взаєминах «історіописання – влада» [1]. Звідси, продовження й радянських (до того ж застарілих не лише методологічно, але й теоретично, й фактично) етногенетичних схем щодо слов'ян. На противагу їм чимало національно-орієнтованих істориків у Білорусі конструюють альтернативний міф, згідно якого, сучасні білоруси – не слов'янський, а балтський етнос.

Втім, цей ракурс ані на йоту не наближує дослідників з будь-якою національною ідентичністю до розв'язання питання прабатьківщини ані балтів, ані слов'ян. Причому жоден із adeptів «балтськості» білорусів досі не спробував навіть приблизно пояснити/обґрунтувати, що/хто таке «балти» та чим вони відрізнялися від «слов'ян». Традиційні для цього випадку покликання на буцімто відмінність мов – цілковито гіпотетичні припущення лінгвістів, які не підтвержені жодним (!!!) письмовим артефактом тих часів (період залізного віку). З іншого боку, ця ж обставина (відсутність писемних джерел) дозволяє багатьом авторам цілком довільно конструювати будь-які явища та процеси, пов'язані зі стародавнім населенням Європи – спростувати чи підтвердити їх неможливо у жодний спосіб.

Метою цієї статті є аналіз поглядів сучасних білоруських науковців на проблему прабатьківщини слов'ян та з'ясування рівня відповідної теоретично-методологічної притомності пропонованих ними концепцій у зазначеній царині. Вартими уваги видаються й інші, дотичні цієї проблеми, питання: яким чином вчені намагаються визначати відповідну локалізацію, якими засобами і методами при цьому вони оперують, наскільки впливає на відповідність «пошуку» політична ангажованість/кон'юнктура та національна ідентичність дослідника?

ідентичність і нехай відносну цілокупність на таких обширах, а головне – чому у цих межах археологами досі не виявлено єдиної матеріальної культури, котру хоч якось можна було би співвіднести із венетами.

Уявлення ж про слов'янство венедів у такому контексті, за влучним спостереженням С. Рассадіна, виступають лише реліктом уже безповоротно минулої епохи, коли прогресивним вважалося скрізь шукати і «знаходити» давніх слов'ян [5, 166]. Не можна забувати при цьому і тієї обставини, що в ту ж епоху пошуки прабатьківщини слов'ян на території Східної Європи значною мірою ініціювалися як «патріотичними міркуваннями», так і глибоко вкоріненою у свідомості багатьох дослідників апріорною ідеєю щодо пізнього приходу слов'ян у Центральну Європу за доби Великого переселення народів, хоча жодних свідчень цьому не існує. На думу Е. Загарульського, ця ідея активно просувалася насамперед німецькою історіографією, але не оминула, на жаль, і багатьох інших славістів [6, 109].

На сучасному етапі політизація археологічних висновків, на жаль, нікуди не ділася, підсилюючись відтепер не в останню чергу фактом державної самостійності всіх слов'янських націй. У результаті, як стверджує С. Рассадін, на пострадянському просторі доволі швидко відбулася й, так би мовити, «суверенізація» проблеми слов'янської прабатьківщини [5, 167]. І якщо український археолог В. Баран ще в радянські часи наполягав на локалізації «слов'янського лона» в межах західноукраїнських теренів (адже він родом із Львівщини), то спроби російського вченого В. Седова впровадити «послужливу теорію «волзької прабатьківщини» слов'ян» (визначення С. Ерліха [7]), окрім наукової недолугості, виглядають звичайним зангажованим конструюванням чергового міфу на догоду поточному політичному моменту.

Відтак, і білоруський дослідник С. Рассадін, відверто іронізуючи з такого пасажу в російській історіографії, упевнений, що для неї сьогодні є зовсім неприйнятним той факт, що слов'янська прабатьківщина після розпаду СРСР опинилася поза межами Росії, як власне неприйнятним у ній стало і словосполучення «Київська Русь», яку оперативно замінили на <Древнюю> [5, 167]. Тим не менше, спроба В. Седова видати іменьківську археологічну культуру на Поволжі за слов'ян (буцімто, згодом саме вона сформувала волинцевську культуру на Лівобережжі України) набирає у сучасній російській історіографії помітної популярності. Однак і в українській, і в білоруській історіографіях ця гіпотеза фахово спростовується та заперечується. Зокрема С. Рассадін відносно цього казусу зауважує наступне: «До речі, в історії етноатрибуції іменьківської культури вже спостерігається одна характерна риса. Якщо раніше багато авторів наполягали саме на слов'янській її приналежності, то тепер мова йде вже про поліетнічність. Так само справа була і з пшеворською, і з зарубинецькою, і ще з багатьма культурами, котрі виявилися, зрештою, зовсім неслов'янськими. Отже, справжня батьківщина слов'янства явно була десь набагато західніше Волги» [5, 210].

Однак не можна не помітити, що «патріотична налаштованість» у пошуку прабатьківщини слов'ян притаманна і сучасним білоруським дослідникам, яким імпонує саме «західне» її розташування, хоча чимало й таких, хто «бачать» її й на власне білоруських теренах. Є також нечисленні прихильники «дунайської» версії [8, 9]. У середині 1990-х рр. одним із перших білоруських істориків, хто закликали погодитись із західною версією прабатьківщини слов'ян, був Л. Лойка, переконуючи, що він дотримується «своїєї версії, складеної на підставі вивчення й узагальнення досліджень спеціалістів». Своєю чергою підкреслимо: не на підставі фактів, а – історіографічних висновків. Індоевропейців (а в їхньому складі кельтів, германців, слов'ян) дослідник традиційно виводить із Причорномор'я. Звідси розійшлися шляхи слов'ян і балтів. Оскільки балти пішли на північ раніше – постільки їхня мова дотепер більш архаїчна, адже на своєму шляху вони не зустрічали потужних племен. Натомість слов'яни пішли на Захід і заселили регіон на Північний Захід від Карпат, а отже, їхньою прабатьківщиною стало міжріччя Одри та Лаби [9, 28].

Показово, що витоків слов'ян дехто з дослідників вбачає вже у бронзовому віці. Зокрема початки їхнього етногенезу з індоевропейських часів (кінець III тис. до н. е.) намагається довести мінський археолог Е. Загарульський. Оскільки слов'яни виловилися з попередньої їм спільноти (тобто, індоевропейської), початок слов'янського етногенезу слід пов'язувати з початком диференціації цієї спільноти [10, 155]. Для білоруського вченого найбільш вірогідною причиною виникнення слов'ян, як і балтів, і германців, була потужна етнічна міксація,

що зумовила розладнання індоєвропейських діалектів і сприяла появі окремих конкретних індоєвропейських мов [6, 97–98]. Аналіз же лінгвістичних версій стосовно прабатьківщини слов'ян, ствердив думку вченого, що її слід шукати західніше балтів [11, 33–34].

Бронзовий вік як «початок нової епохи в етнічній історії населення на території Білорусі» схильний розглядати й етнолог М. Піліпенко. Для нього саме цей період став часом значного поширення індоєвропейців, інтенсивної асиміляції індоєвропейських груп [12, 25]. Своєю чергою Е. Розен пропонує дотримуватися версії німецької письменниці Рут Бергер, опублікованої в часописі «Spektrum der Wissenschaft» 2010 р. Зокрема вона схиляється до погляду, що виникнення індоєвропейських мов і їхніх етнічних носіїв (народів) мало місце у причорноморських степах України. Відповідно, білоруський дослідник вважає, що з усіх живих мов найближче до головної гілки розташована група балто-слов'янських мов, а отже, це чомусь засвідчує й автохтонність етносів балто-слов'янської групи у вказаному регіоні [13, 247–248].

Водночас небажання більшості білоруських учених виважено ставитися до етнологічно-історичної термінології веде до появи суперечливих припущень. Для прикладу можна навести таке висловлювання: «Кажучи про нас, білорусів, то наше коріння після розпаду індоєвропейської спільноти слід шукати в *новому етнічному утворенні* (тут і далі курсив наш. – К. І.) – балто-слов'янському *відгалуженні індоєвропейців*» [14, 10]. Звісно, яким чином «відгалуження» може стати/не стати «етнічним утворенням» і що розуміється під «індоєвропейці» у цьому випадку, автор пояснювати не бажає. Хоча, швидше за все, він навіть не має приблизного уявлення про сутність категорій, застосуванням яких прагне підкорити довірливого читача.

Прийняття ж за висхідну точку слов'янського етногенезу такої міфічної (яку до того ж чомусь оголошують однозначно «етнічною») спільноти («балто-слов'янської»), на наше глибоке переконання, нівелює будь-які шанси на вирішення цієї проблеми. На це звернув увагу і білоруський історик В. Тітов, який справедливо підкреслює, що навіть існування подібної спільноти не покращує справу: «Дотепер ми не маємо узгодженої теорії, – підкреслює вчений, – яка б переконливо відповідала на основні питання проблеми слов'янського етногенезу: у нас немає однозначного та науково достовірного уявлення щодо давньої прабатьківщини слов'ян, коли та за яких обставин слов'яни виділилися із *загальної родини індоєвропейських народів* (?; відносно означеної вище уважності до термінології – К. І.), коли і звідки прибули на територію Східної Європи. Прийняття ж гіпотези єдиної балто-слов'янської спільноти не вирішує цих реальних проблем» [15, 52].

Для окреслення території слов'янської прабатьківщини дослідники, як правило, застосовують один із двох теоретичних підходів: так званий метод ретроспекції (коли від відомої за етнічними параметрами археологічної культури встановлюють джерела її формування) та метод аналогій (коли засобом співставлення синхронних культур визначають необхідну). Скажімо, Е. Загарульський, вважаючи, що у пошуку витоків слов'ян перший шлях не може дати бажаних результатів, обирає інший варіант – пошук праслов'ян початкового етапу їх розвитку, виявлення в них тих ознак, які дозволяють відрізнити етнічну спільноту, що народжується, від її попередниці – індоєвропейської або якоїсь проміжної спільноти [6, 5]. Теоретично-методологічна хисткість такої процедури (адже по суті мова йде про «вгадування» етнічної або лінгвістичної спільноти серед безмовного мережива матеріальних решток) в межах історичної реконструкції очевидна, але головною суперечністю, на наш погляд, у цьому аналізі є ще більш апіорний постулат, за яким умовні «праслов'яни» або «балто-слов'яни» одразу наділяються статусом «етносу».

Лінгвісти, як не дивно це на перший погляд, також схильні вбачати у подібних конструктах «етнічні» утворення, щоправда часто розмиваючи їх контури до ще менш зрозумілих «етнолінгвістичних спільнот», хоча, хто як не філологи, мали би демонструвати чітке розуміння нетотожності етнічних і мовних феноменів, особливо, враховуючи віддаленість у часі доби, про яку йдеться. Відтак, залучаючи методики та можливості один іншого, лінгвісти та археологи досі не можуть знайти порозуміння відносно коректності та переконливості критеріїв, за якими можна було би встановити прабатьківщину слов'ян. Не становить винятку в цьому й сучасна білоруська історіографія. Суперечності щодо цього аналізує зокрема С. Рассадін, підкреслюючи, що ані «буковий» аргумент Ф. Філіна, ані «рибний» аргумент В. Седо-

ва не дозволяють точно локалізувати слов'янські першовитоки [5, 72–73]. Гомельський філолог О. Рогалєв, досліджуючи «витоки білорусів», взагалі стверджує: «Ми не ставимо перед собою завдання з'ясувати у деталях, як формувалися слов'яни та де знаходився їх первісний ареал, хоча б тому, що однозначна відповідь на ці питання *взагалі неможлива*» [16, 31]. Чим зумовлена така «неможливість» вчений, на жаль, не пояснює.

Можливо тим, що доволі сумнівне (або й вигадане) «слов'янство» археологічних культур від неоліту до залізного віку, підкріплене лише лінгвістичними аргументами (як правило, це пошук спільної/схожої зооботанічної лексики у сучасних мовах індоєвропейського походження), ними ж легко й заперечується. Вже М. Фасмер наголошував, що, спираючись на подібні висновки, буде доволі не важко довести, буцім на території прабатьківщини слов'ян «водилися верблюди та слони» [17, 49]. Весь цей скептицизм можна пояснити як істотною «гадальністю» щодо власності/запозиченості певного зооботанічного терміну, так і мінливістю та рухливістю кордонів флори і фауни за останні тисячоліття. Водночас не можна довести коли, а головне – хто у кого запозичував відповідну лексику. Не менше складностей виникає й із застосуванням лінгвогеографічного аналізу гідронімії Східної Європи, що, втім, заслуговує на окрему розмову.

Однією з невирішуваних проблем лінгвістики відносно пошуку прабатьківщини слов'ян (за що їй найбільше «дістається» від археологів та істориків) залишається хронологія, а фактично цілковита безпорадність філологів у встановленні, бодай, приблизного часу відповідних мовних процесів давнини. Тому й не дивно, що діапазон початку слов'ян в історіографії (зокрема й у білоруській) коливається від III тис. до н. е. – до V ст. н. е. Хоча більшість фахівців у цій царині (відштовхуючись від гіпотези Г. Ловмянського [18]) найбільш адекватним вважають час появи окремої етнічної слов'янської групи у межах першої половини I тис. до н. е. Втім, деякі білоруські археологи все ж таки прагнуть довести «глибоку давність слов'янського етносу». Вважаючи, як це робить Е. Загарульський, що «початок етногенезу слов'ян припадає на другу половину III тис. до н. е.», коли «закінчилася міграція північної групи індоєвропейців у середньоевропейській зоні північніше Карпат» [6, 105–106].

Першою «слов'янською» археологічною культурою, на думку вченого, була культура кулястих амфор. Згодом на її основі утворилися дві нові культури – передлужицька та тшинецька, які у середині II тис. до н. е. набули свого продовження знову в єдиній культурі – лужицькій. В ареалі останньої у середині I тис. до н. е. сформувалася пшеворська культура залізного віку, котру через тисячу років змінила достеменно слов'янська – праська культура V–VII ст. [6, 125, 131]. Дивно, але такий досвідчений археолог не зауважує при цьому, що «слов'янська» праська культура зовсім не пов'язана ні з лужицькою, ні з пшеворською та «замінила» її ареал зі сходу – з Правобережної України, хоча пропонує Е. Загарульським еволюція слов'янства (як і у В. Сєдова) пов'язана виключно з Повісленням.

Не погоджуються із подібним трактуванням і його колеги з Інституту археології АН Білорусі, визначаючи в колективній праці одну із можливих похибок в окресленому підході – приписування «слов'янства» тшинецькій культурі. Зокрема М. Чернявський підсумовує: «Існує думка, що саме серед тшинецького та близького йому населення можна шукати праслов'ян. Передусім вона ґрунтується на збігові кордонів культур і ареалу стародавньої слов'янської гідронімії, а також на антропологічній подібності тшинецького населення та пізніших слов'ян. Коли б так виявилось насправді, то з праслов'янством можна було би пов'язувати населення Південної Білорусі вже із середньобронзового часу. Однак подальші події засвідчили, що прибульцям з півдня не вдалося закріпитися північніше Прип'яті» [19, 396].

Виводячи генезис слов'ян із регіону Вісло-Одерського міжріччя та чимало наслідуючи з концепції російського слависта В. Сєдова [20], археолог з Мінська не хоче погоджуватися з його баченням, адже, виявляється, він «занадто омолодив слов'ян». Не влаштовує Е. Загарульського й визначення В. Сєдовим підкльошової культури як першої слов'янської, оскільки вона займала невеличку територію, а її населення не могло «породити багаточисельні слов'янські племена, описані Йорданом». Немає у цієї культури й генетично споріднених нащадків у середній частині Європи, ніхто з дослідників не підтверджує й гіпотетичної західної міграції її населення [6, 146–147].

Водночас, прагнучи якось пояснити розселення празької культури в середині I тис. саме зі Сходу, дослідник, попри відсутність і фактів, і підтверджень з боку колег, вже сам говорить про гіпотетичну міграцію, яку, буцімто, здійснили у східному напрямі пшеворці-слов'яни – «велика міграція за межі прабатьківщини та швидке проникнення у Південно-Східну Європу слов'ян як одного народу, з єдиною спільнослов'янською мовою та культурою» [11, 491]. Втім, попри таку дзвінку риторичку, жодної підстави чи джерела для встановлення такої подиву гідної етносоціальної монолітності та мобільності слов'ян ранньозалізної доби, ані у Е. Загарульського, ані в інших дослідників проблеми, на превеликий жаль, немає. Як немає жодного свідчення, що населення пшеворської археологічної культури було давніми слов'янами (зауваження далеко не зайве, адже більшість сучасних фахівців з проблеми переконливо доводять етнічне домінування в її ареалі германців).

Ще одним «патріотичним напрямом» пошуків прабатьківщини слов'ян у сучасній білоруській історіографії виступає її «прип'ятська» локалізація. Вона була запропонована ще у середині XX ст. польським дослідником К. Тимінським і поетично охарактеризована ним як «*samo serce słowiańszczyzny*» [21]. Невдовзі радянський мовознавець Ф. Філін запропонував і лінгвістичне обґрунтування саме такого розташування слов'янської прабатьківщини – далеко від гір і моря, в зоні, де багато боліт і озер. Відтоді білоруські дослідники досить часто наголошують на важливості для початкового слов'янського етногенезу території Прип'ятського Полісся. Зокрема таку позицію займають відомі білоруські археологи Л. Поболь [22, 87], Г. Штихов [23, 418], С. Рассадін [5, 283–284], причому визначають етнічне формування слов'ян як доволі пізні явище першої половини I тис. н. е.

Солідаризуються з такими висновками археологів і білоруські етнологи, наприклад І. Чаквін, який також упевнено говорить про те, що саме Поліський регіон входив до області слов'янської прабатьківщини, де в V–VII ст. були поширені слов'янські пам'ятки празької археологічної культури. Поширення ж у південних районах Полісся ранньослов'янських археологічних культур, на думку вченого, «дає підстави визначати ці райони як північно-східну периферію території прабатьківщини слов'ян, яка в цілому розглядається сьогодні у широких географічних межах – від Одра та Середнього Дніпра (на заході та сході) до передгір'їв Карпат і Поприп'яття (на півдні та півночі)». Саме на півдні Білоруського та всього Українського Полісся в V–VII ст. були поширені празькі та генетично споріднені з ними слов'янські старожитності VIII ст. На переконання етнолога, саме цей давньослов'янський пласт визначив етнокультурну специфіку населення білоруської частини Полісся, сформувавши окрему ідентичність місцевої групи південних дреговичів [24, 11].

Однак не всі дослідники критично підходять до такої локалізації, демонструючи під час необґрунтовані спекуляції гіпотезами фахівців. Такий підхід зокрема демонструє могильовський географ І. Шарухо, для якого навіть «готи могли бути етнічними слов'янами», а автором «балто-слов'янської теорії» був Б. Рибаків. Більше того він упевнений: «Можна взагалі припустити, що прабатьківщиною слов'ян від початку було Полісся з прилеглими територіями, на що натякають А. Брюкнер, С. Толстов та ін.». На цьому фантазування не завершується і далі з'ясовується, що цей край в принципі можна називати «двічі прабатьківщиною» слов'ян. Адже для сучасного географа виявляється не існує жодних проблем у тому, що «слов'яни могли вийти з Полісся, помандрувати разом з іншими народами по Євразії та повернутися до витоків», бо «формуванню ядра слов'ян у Поліссі сприяли найліпші географічні умови», а саме – «захист водно-болотними масивами». Зрештою, І. Шарухо доводить, що саме цей багатий ріками регіон чомусь називався «тридев'ять земель» [25, 146]. Ось так епітет з народних слов'янських казок знайшов своє несподіване продовження у сучасній наукоподібній казці про слов'ян.

Висновки. Таким чином, можна констатувати, що проблема локалізації прабатьківщини слов'ян у сучасній білоруській історіографії посідає помітне місце, залишаючись для багатьох фахівців різних галузей гуманітаристики досі актуальною. Попри хворобу зростання сучасної національної історіографії, її відчутну заідеологізованість, що проникає і в найдавніші пласти домодерної історії, загальні хиби та зашорені стереотипи, притаманні загальному слов'янознавству, білоруські дослідники все ж таки намагаються сформулювати сьогодні власне бачення означеної проблематики. Однак найперше, що варто змінити у цьо-

му напрямі (й не лише білоруським науковцям) – це методологічні орієнтири та теоретичну оснащеність у всій гуманітарній сфері, без чого наукове пояснення феномену появи давнього слов'янства неможливе.

Список використаної літератури

1. Івангородський К. Білоруська історіографія сьогодні: між неорадянським та національним дискурсом / К. Івангородський // *Образ Білорусі в історіографії та історичній пам'яті українців* / Керів. автор. кол. та ред. В. Масненко. – Черкаси : ЧНУ, 2015. – С. 31–63.
2. Niederle L. *Slowanské starožitnosti* / L. Niederle. – Praha : Nakladem Bursika & Kohouta, 1904. – 530 s.
3. Баран В. Походження слов'ян / В. Баран, Д. Козак, Р. Терпиловський. – К. : Наук. думка, 1991. – 144 с.
4. Тегак Л. Славянские племена на исторической арене Европы / Л. Тегак, М. Пыжук, Д. Красноденбский // *Антропология населения белорусско-польского пограничья в свете этнической истории славян* / Под ред. Л. Тегак. – Минск : Беларус. навука, 2009. – С. 11–53.
5. Рассадин С.Е. Первые славяне. Славяногенез / С.Е. Рассадин. – Минск : Белорусский Экзархат, 2008. – 288 с.
6. Загорульский Э.М. Славяне: происхождение и расселение на территории Беларуси / Э.М. Загорульский. – Минск : БГУ, 2012. – 367 с.
7. Эрлих С. Поклонение волхвам (Опыт динамического структурализма) / С. Эрлих // *Стратум: структуры и катастрофы : Сборник символической индоевропейской истории*. – СПб. : Нестор, 1997. – С. 148–177.
8. Штыхаў Г.В. Старажытныя дзяржавы на тэрыторыі Беларусі / Г.В. Штыхаў. – Мінск : ВТАА «Права і эканоміка», 2002. – 94 с.
9. Лойка Л. Этнагенез беларусаў на фоне гісторыі і геапалітыкі / Л. Лойка // *Беларуская мінуўшчына*. – 1997. – № 5. – С. 28–31.
10. Загорульский Э.М. Проблема датирования начала славянского этногенеза / Э.М. Загорульский // *Працы гістарычнага факультэта [БДУ] : Навук. зб. – Вып. 1 / Рэдкал. : У. Коршук (адк. рэд.) і інш.* – Мінск, 2006. – С. 153–168.
11. Загорульский Э.М. Белая Русь с середины I тысячелетия до середины XIII века / Э.М. Загорульский. – Минск : Изд-во «Четыре четверти», 2014. – 532 с.
12. Пилипенко М.Ф. Возникновение Белоруссии: Новая концепция / М.Ф. Пилипенко. – Минск : Беларусь, 1991. – 143 с.
13. Розен Е. О происхождении индоевропейцев / Е. Розен // *Деда : дайджест публикаций о белоруской истории*. – Вып. 12 / Под ред. Е. Тараса. – Минск : Харвест, 2013. – С. 243–248.
14. Цвірка К. Гісторыя Беларусі паводле паданняў і легендаў / К. Цвірка. – Минск : Современ. слово, 2006. – 400 с.
15. Титов В. Этническая ситуация на территории Беларуси в железном веке / В. Титов // *Деда : Дайджест публикаций о белоруской истории* / Под ред. А. Тараса. – Минск : Харвест, 2011. – Вып. 6. – С. 44–59.
16. Рогалев А.Ф. Белая Русь и белорусы: в поисках истоков / А.Ф. Рогалев. – Гомель : БАНТДИ, 1994. – 266 с.
17. Кобычев В.П. В поисках прародины славян / В.П. Кобычев. – М.: Наука, 1973. – 168 с.
18. Łowmiański H. *Początki Polski: z dziejów Słowian w I tysiącleciu n. e.* / H. Łowmiański. – T. 1. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1963. – 420 s.
19. Археалогія Беларусі : у 4 т. – Т. 1 : Каменны і бронзавыя вякі / Пад рэд. М. Черняўскага, А. Калечыц. – Мінск : Беларуская навука, 1997. – 424 с.
20. Седов В.В. Славяне в древности / В.В. Седов. – М. : НПБО «Фонд археологии», 1994. – 344 с; Седов В.В. Славяне в древности и раннем средневековье. – Т. 2 : Славяне в раннем средневековье / В.В. Седов. – М. : Фонд археологии, 1995. – 416 с.
21. Рассадин С. «Samo serce słowianszczyzny», или сюрпризы так называемой славянской прародины / С. Рассадин // *Працы гістарычнага факультэта : Навук. зб. – Вып. 1 / Рэдкал. : У. Коршук (адк. рэд.) і інш.* – Мінск : БДУ, 2006. – С. 101–105.
22. Поболь Л.Д. Древности Туровщины / Л.Д. Поболь. – Минск : Бел. Навука, 2004. – 142 с.
23. Штыхов Г. У истоков белоруской народности (от индоевропейцев до балтов и славян) / Г. Штыхов // *Предыстория белорусов с древнейших времен до XIII века* / Сост. и ред. А. Тарас. – Минск : Харвест, 2010. – С. 396–440.
24. Чаквин И. Этнокультурные процессы и этническая история Мозырско-Припятского Полесья / И. Чаквин // *Этнокультурные процессы Восточного Полесья в прошлом и настоящем* / Редкол.: А. Гурко, И. Чаквин, Г. Касперович. – Минск : Беларус. Навука, 2010. – С. 9–23.
25. Шаруха И. Белорусы в антропологическом и этническом пространстве / И. Шаруха // *Псковский региональный журнал*. – Псков, 2008. – № 6. – С. 142–152.

References

1. Ivangorodsky, K. (2015). *Belarusian historiography today: between neo-soviet and national discourse*. In V. Masnenko (Ed.). *The image of Belarus in historiography and historical memory of Ukrainians*, 31-63. Cherkasy. (in Ukr.)
2. Niederle, L. (1904). *Slowanské starožitnosti*. Praha. (in Czech.)
3. Baran, V., & Kozak, D., & Terpylosky, R. (1991) *The origin of the Slavs*. Kyiv. (in Ukr.)
4. Tehako, L., & Pyzhuk, M., & Krasnodenbsky, D. (2009). Slavic tribes on the historical scene of Europe. In L. Tehako (Ed.). *Anthropology of the population of the Belarusian-Polish borderland in the light of the ethnic*

- history of the Slavs, 11-53. Minsk. (in Russ.)
5. Rassadin, S. (2008). *The first Slavs. Slavogenesis*. Minsk. (in Russ.)
 6. Zahorulsky, E. (2012). *The Slavs: origin and settlement in Belarus*. Minsk. (in Russ.)
 7. Erlikh, S. (1997). *Worship of the Magi (The Experience of Dynamic Structuralism)*. In: *Stratum: Structure and catastrophe: Corpus of symbolic Indo-European history*. St. Petersburg. (in Russ.)
 8. Shtyhaw, G. (2002). *Ancient States on the territory of Belarus*. Minsk. (in Belar.)
 9. Loyka, L. (1997). Belarusians Ethnogenesis against the background of history and geopolitics, *Belarusian past*, 5, 28-31. (in Belar.)
 10. Zahorulsky, E. (2006). The problem of dating the beginning of Slavic ethnogenesis, *Works of the Faculty of History*, 1, 153-168. Minsk. (in Russ.)
 11. Zahorulsky, E. (2014). *White Russia from the middle of the first millennium to the middle of the 13th century*. Minsk. (in Russ.)
 12. Pilipenko, M. (1991). *The Emergence of Belarus: A New Concept*. Minsk. (in Russ.)
 13. Rozen, E. (2013) On the Origin of Indo-Europeans, *Dedy: Digest of publications about the Belarusian history*, 12, 243-248. Minsk. (in Russ.)
 14. Tsvirka, K. (2006). *History of Belarus in traditions and legends*. Minsk. (in Belar.)
 15. Titov, V. (2011). Ethnic situation on the territory of Belarus in the Iron Age, *Dedy: Digest of publications about the Belarusian history*, 6, 44-59. Minsk. (in Russ.)
 16. Rohalew, A. (1994). *White Russia and Belorussians: in Search of the Origins*. Homel. (in Belar.)
 17. Kobychew, V. (1973). *In search of the ancestral homeland of the Slavs*. Moscow. (in Russ.)
 18. Łowmiański, H. (1963) *Początki Polski: z dziejów Słowian w I tysiącleciu n. e.*, t. 1. Warszawa. (in Pol.)
 19. Chernyavsky, M., & Kalechyt, A. (Ed.) *Archeology of Belarus, Vol. 1. (1997). Stone and Bronze Ages*. Minsk. (in Belar.)
 20. Sedov, V. (1994). *Slavs in the ancient time*. Moscow (in Russ.); Sedov, V. (1995). *Slavs in the ancient time and early Middle Ages. Vol. 2: Slavs in the early Middle Ages*. Moscow (in Russ.)
 21. Rassadin, S. (2006) «Samo serce słowianszczyzny», or surprises so-called Slavic Urheimat, *Works of the Faculty of History*, 1, 101-105. Minsk. (in Russ.)
 22. Pobol, L. (2004). *Antiquities of Turov region*. Minsk. (in Russ.)
 23. Shtykhov, G. (2010). *At the origins of the Belarusian nationality (from Indo-Europeans to Balts and Slavs)*. In A. Taras (Ed.). *Prehistory of Belarusians from ancient times to the XIII century*, 396-440. Minsk. (in Russ.)
 24. Chakwin, I. (2010). *Ethnocultural processes and ethnic history of Mozyr-Pripyat Polissya*. In A. Hurko et al. (Ed.). *Ethnocultural processes of the Eastern Polissya in the past and present*, 9-23. Minsk. (in Russ.)
 25. Sharukho, I. (2008). Belarusians in the anthropological and ethnic space, *Pskov Regionological Journal*, 6, 142-152. (in Russ.)

Abstract

Ivangorodsky K. The problem of Urheimat Slavs localization in modern Belarusian historiography.

Introduction. *Historians have always perfectly understood: solving the problem of the Slavs ethnogenesis foremost depends on establishing the place of their formation / appearance – the so-called «Urheimat». But until now there isn't the only reasonable view of such localization. Therefore, discussions and «searches» are continuing. Belarusian scientists do not overlook the problem. For them, this discourse offers not only a general historical search for truth, but also aims to clarify the «Slavic identity» of present Belarusians.*

Purpose. *To analyses the contemporary Belarusian scholars point's of view on the problem of Slavs Urheimat and to find out the level of their concepts' theoretical and methodological authenticity in the marked area.*

Results. *In modern Belarusian historiography are not enough specialists, that's why – doesn't exist serious discussions. Among the authors, we can determine the views of such scientists: E. Zaharulsky, S. Rassadin, G. Shtyhaw, M. Pilipenko, V. Titov, A. Rohaliev, I. Chakvin and others. The dominant view is that the Urheimat Slavs had a western localization, in the Vistula-Oder region. Some scholars tend to define it more patriotically – in the Polissya region. There are also speculative versions of the ultra-patriotic character.*

Conclusion. *The problem of the Slavs Urheimat localization occupies the prominent place in modern Belarusian historiography. For many specialists in various humanitarian fields, it remains very relevant. Despite the disease of contemporary national historiography growth, its tangible ideologizability, false scientific stereotypes, inherent for Slavic studies in general, Belarusian researchers still try to formulate their own vision of the given problem.*

Key words: *modern Belarusian historiography, Indo-Europeans, the Urheimat, Slavs, ethnogenesis.*

Одержано редакцією 22.06.2017
Прийнято до публікації 5.10.2017

